

Stawecki, Krzysztof

Konserwacja zabytkowej ambony z kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP w Ostrożanach

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 23, 2017, s. 201-208

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF STAWECKI
Białystok

Konserwacja zabytkowej ambony z kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP w Ostrożanach

Rok 2015 przyniósł na terenie województwa podlaskiego zaskakujące odkrycie związane z odsłonięciem pierwotnej kolorystyki barokowej ambony¹ w kościele pw. Narodzenia NMP w Ostrożanach. Zabytek ten, o rzadko spotykanej formie, jaką jest łódź, to jeden z nielicznych istniejących na Podlasiu obiektów, poza barokową amboną (1781) z kościoła w Radziłowie, przeniesionego do Kramarzewa i neobarokową amboną (1880) w kościele parafialnym w Wysokiem Mazowieckiem. Podobne realizacje można spotkać m.in. w kościołach: św. Józefa Oblubieńca Niepokalanej Bogurodzicy Maryi w Warszawie zgromadzenia Wizytek (gdzie znajduje się ambona z 1760 roku autorstwa Jana Jerzego Plerscha, od której rozpowszechnił się ten model kazalnicy), św. Andrzeja w Krakowie, św. Teresy z Avila w Przemyślu, Świętej Trójcy w Babicach, św. Piotra i Pawła w Tyńcu, czy w bazylice Zwiastowania NMP w Pułtusk.

Według opinii prof. dra hab. Jana Sławomira Samka: *Występowanie w sztuce środkowej Europy ambony w kształcie łodzi – okrętu stanowi wykształconą dopiero przez późny barok, najbardziej monumentalną realizację przedstawionego już w średniowieczu tematu Okrętu Kościoła. Rzecz charakterystyczna – w plastycznych realizacjach przybiera ona zawsze, choćby częściowo, cechy łodzi Piotrowej*².

Ambona z Ostrożan jest konstrukcją przyścienną, w dolnej części składa się z wychodzącego do przodu kosza, w górnej z żagla przylegającego w $\frac{3}{4}$ do ściany, stanowiącego zapleczek i baldachim. Nad uprzednio srebrnym³ żaglem, „pociętym” na części imitujące tkaninę, znajduje się drewniany brązowy maszt z olinowaniem, zakończony chorągiewką. Na krańcach żagla biegną frędzle, przed konserwacją pokryte szlakmetalem imitującym złoto. Po lewej i prawej stronie zwisa po jednej, wcześniej srebrnej, linie przymocowanej do górnej części żagla, każda z nich zakończona jest zwisem, przed konserwacją „złożonym”. Kosz był w późniejszym czasie pomalowany na białe. Zdobiły go w środkowej partii części górnej wyzłoczone

1. Ambona – stan przed konserwacją. Wszystkie fotografie
K. Stawicki. Pulpit – state prior to conservation.
All photos: K. Stawicki.

dekoracje roślinne, zaś u dołu, po lewej i prawej stronie, motywy fal i sieci rybackiej, także wyróżnione złotą barwą. Z lewej, patrząc od strony widza, znajdował się fragment srebrnego żagla i grubej liny okrętowej trzymającej przybitą do kosza dwuramienną kotwicę. W jego dolnej części, od spodu, umieszczono złożoną i srebrzoną maskę słoneczną (il. 1, 2, 3).

Dr Maria Kałamajska-Saeed podaje, że: *Ambona barokowa, 3. tercja w. XVIII (...) sprawiona staraniem ks. Andrzeja Gedermana, 1769-1806 proboszcza ostrożańskiego, wykonana przez miejscowego szlachcica przed 1792⁴*. Natomiast według przekazów parafialnych, opracowanych przez ks. dra Zbigniewa Rostkowskiego, obiekt ten powstał w końcu XVIII wieku (ok. 1780 roku), a wykonano go w Puławach. Potwierdza to, że fundatorem był proboszcz ks. kan. Henryk Andrzej Gederman (1769-1806). W okresie międzywojennym zabytek ten został przemalowany, zaś w latach 70. XX wieku dość niestannie pokryto go kolorem białym, pozłożono wybrane części szlakmetalem i pokryto aluminium. W 1996 roku przeprowadzone zostały badania stratygraficzne ambony.

Zabytek ten przez cały okres swojego istnienia znajdował się w dobrych, stabilnych warunkach. Nie był narażony na gwałtowne zmiany wilgotności i temperatury powietrza. Jednak jego stan zachowania, przed konserwacją przepro-

2-3. Ambona – stan przed konserwacją.
State prior to conservation.

wadzoną w roku 2015, nie był najlepszy. Wiązało się to głównie z faktem, iż pochodząca z lat 70. XX wieku i zachowana do momentu podjęcia prac polichromia opracowana była niestarannie, podobnie jak złączenia, do których użyto szlakmetal i aluminium. Zarówno partie złożone, jak i malatura były zabrudzone, a także w wielu miejscach przetarte. Grunt trzymał się dobrze drewnianego podłoża i tylko w niewielu miejscach kruszył się lub odstawał. Ponadto widoczne były liczne kity, w wielu miejscach niewyszlifowane, nałożone na oryginalną warstwę malarską. Pod polichromią występowały również ubytki drewna. Podobne braki stwierdzono w opracowaniach snycerskich partii zewnętrznych obiektu, gdzie także odnotowano mechaniczne uszkodzenia powierzchni malarskich i złożonych. Struktura drewna w wielu miejscach była osłabiona, z widocznymi śladami po żerowaniu owadów.

Prace konserwatorskie rozpoczęto w 2015 roku od demontażu niektórych części ambony (chorągiew, dwie liny ze zwisami, kotwica) i przewiezieniu ich do pracowni. Elementy drewniane poddane zostały dezynfekcji przez nasączenie ich preparatem Xirein (Bresciani). Następnie przystąpiono do prób usunięcia zabrudzeń i przemalowań. Zastosowano tu metodę chemiczną i mechaniczną. W metodzie pierwszej wykorzystano watę nawiniętą na pęsetę, nasączoną rozpuszczalnikami organicznymi, takimi jak benzyna lakowa, ksylen, toluen, 96% alkohol etylowy, ace-

4-5. Ambona w trakcie usuwania przemalowań.
In the course of removing the overpainting.

ton, dwumetyloformamid, octan etylu oraz mydło konserwatorskie Contrad 2000. Zastosowano również środki do usuwania warstw malarskich – Scansol, Remosol i Remolak. W metodzie mechanicznej przemalowania usuwano za pomocą skalpela i noży szewskich. Najlepsze rezultaty uzyskano nakładając Scansol na warstwę farby na okres 15 minut. Odkryte partie pierwotnej polichromii doczyszczano 96% alkoholem etylowym (il. 4, 5).

Opracowany program prac konserwatorskich, opierający się na oglądzie *in situ* stanu zachowania ambony oraz na badaniach stratygraficznych wykonanych w roku 1996⁵, zakładał zastąpienie istniejącego obecnie szlakmetalalu złotem, zaś partii aluminiowych srebrem, a także zachowanie aktualnej kolorystyki. Niestety, we wspomnianej stratygrafii poszczególnych części ambony nie odnotowano istniejącej na drewnianym podłożu warstwy malarskiej, będącej najprawdopodobniej pozostałością po pierwotnej polichromii. Postępujące prace przy usuwaniu późniejszej warstwy malatury odsłaniały właściwą, bogatą kolorystykę ambony, gdzie nie występowały partie złożone i srebrzone. W związku z zaistniałą sytuacją, chcąc wykonać konserwację zgodnie ze sztuką konserwatorską, postanowiono zmodyfikować zakres prac, uwzględniając powrót do pierwotnych wartości artystyczno-estetycznych zabytku.

Ponieważ decyzję zmieniającą program prac konserwatorskich, na podstawie którego wydano pozwolenie, mogła podjąć jedynie komisja konserwator-

ska z udziałem przedstawiciela Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, zwrócono się do tego organu z prośbą o jej powołanie, z uwzględnieniem obecności przedstawicieli Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego oraz parafii rzymskokatolickiej w Ostrożanach, współfinansujących konserwację ambony. Powołano się przy tym na zaistnienie „nowych okoliczności ujawnionych w trakcie prowadzenia wskazanych w pozwoleniu prac”. Komisja zebrała się w Ostrożanach, w sierpniu 2015 roku. Po dokładnym oglądzie zabytku w kościele jednoznacznie zaakceptowała sugerowaną zmianę programu prac konserwatorskich.

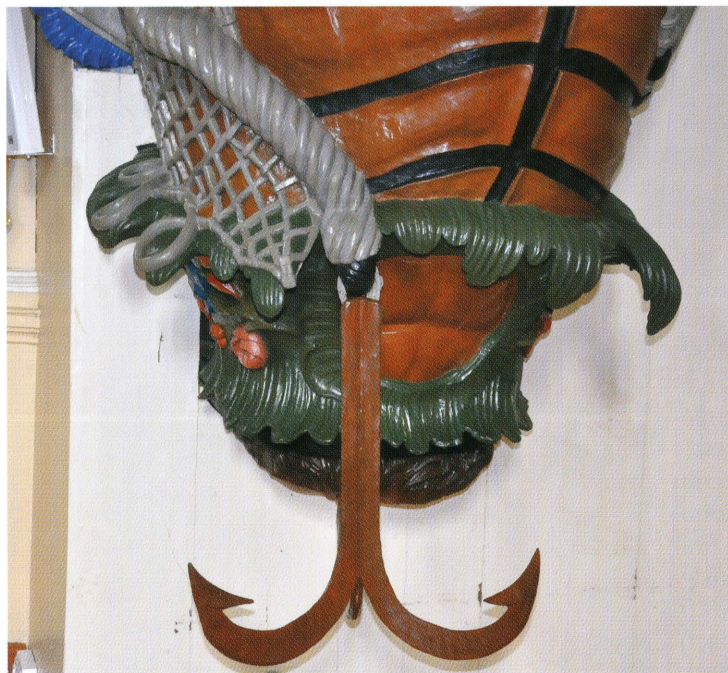
Dalszy etap konserwacji pozwolił całkowicie usunąć przemalowania, odsłaniając zachowaną w bardzo dobrym stanie pierwotną warstwę malatury, leżącą bezpośrednio na drewnie (il. 6, 7). W trakcie tych czynności odkryto napis na chorągwi znajdującej się na maszcie w brzmieniu: *Malował Aleksandr Makow R: 1852* (il. 8). Po doczyszczeniu warstwy malarskiej 96% alkoholem etylowym uzupełniono brakujące fragmenty drewna w detalach ambony (trzecie ramię kotwicy, część liny, fragment sieci). Usunięto dwie późniejsze deski przymocowane do górnych krawędzi kosza. Otwory po gwoździach i szczeliny wypełniono kitem z trocin i 15% kleju glutynowego oraz gruntem emulsyjnym, natomiast pęknięcia drewna sklejo no klejem glutynowym.

6-7. Po usunięciu przemalowań i założeniu kitów.
After the removal of the overpainting
and the introduction of putties.

8. Chorągiew po odkryciu napisu.
Banner after discovering an inscription.

8. Kotwica po rekonstrukcji trzeciego ramienia.
Anchor after the reconstruction of the third arm.

Słabe strukturalnie partie ambony (tył żagla) zaimpregnowano Paraloidem B-72 w toluenie (roztwór 10%). Na tak przygotowanym obiekcie kontynuowano prace konserwatorskie. Po zawernikowaniu ambony werniksem retuszerskim firmy Talens wykonano retusze ubytków oryginalnej polichromii farbami na bazie pigmentu i werniksu retuszerskiego (Talens). Niektóre części scalo- no warstwą laserunku (Rowney). Brakujące partie zrekonstruowano na podstawie zachowanych fragmentów. Polichromię zabezpieczono werniksem końcowym firmy Talens. Do prac końcowych należało ponowne zamocowanie na szczycie masztu chorągwi oraz dwóch lin ze zwisami. Kotwicę zawieszono luźno na sznurze przymocowanym do „liny” z lewej strony kosza (il. 9). Drzwi z tyłu ambony oczyszczono z farby i pomalowano na kolor pasujący do całości.

Obecna kolorystyka kosza, żagla i wszystkich detali, z przewagą brązów, szarości i zieleni, stanowi przykład powro-

tu, jak się wydaje, do pierwotnego pomysłu, jaki przyświecał autorom ambony (il. 10, 11). Odkryty napis, który jest ważnym źródłem, niewątpliwie pogłębiającym naszą wiedzę o tym zagadkowym zabytku, wskazuje, iż w połowie XIX w. (1852 roku) przy ambonie pracował Aleksander Makow, który drewnianą konstrukcję pokrył polichromią. Czy oznacza to, że od końca XVIII w. do wspomnianego roku obiekt ten nie miał

žadnej malatury, zważywszy na fakt, iż położona ona została bezpośrednio na drewno, bez zastosowania gruntu? Czy też po przeszło siedemdziesięciu latach został odrestaurowany przez wspomnianego artystę, który całkowicie usunął wcześniejszą warstwę, powtarzając, miejmy nadzieję, pierwotne założenia kolorystyczne ambony? A może należy wziąć pod uwagę późniejszą chronologię obiektu, przesuwającą czas jego powstania na połowę XIX stulecia, pamiętając, że jeszcze w tym okresie powstawały tak wyszukane formy kazalnic? Niewątpliwie przeprowadzona konserwacja i jej rezultaty stały się znaczącym przyczynkiem do dalszych badań, które przynieść mogą pełną odpowiedź na pytanie: kto i kiedy wykonał ten obiekt.

W grudniu 2015 roku nastąpiło poświęcenie unikatowej ambony przez ks. bpa prof. dra hab. Tadeusza Pikusa z udziałem proboszcza parafii ks. dra Romana Szmurły, którego staraniem przeprowadzono konserwację tego unikatowego zabytku.

10. Stan po konserwacji.
State after conservation.

PRZYPISY

¹ Ambona (gr. szczyt, podwyższenie, wypukłość) – służy do odczytywania tekstów liturgicznych i wygłaszania kazań (*Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 1996, s. 12).

² <http://trutowo.karmelici.pl/histklasz6.php>, (05.06.2017).

³ Opisywane kolory występowały przed konserwacją.

⁴ M. Kałamajska-Saeed, *Siemiatycze, Drohiczyn i okolice. Katalog zabytków sztuki. Województwo białostockie*, red. M. Kałamajska-Saeed, ISPAN, Warszawa 1996, t. 12, z. 1, s. 52.

⁵ Wyniki badań stratygraficznych znajdują się w archiwum Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku.

11. Stan po konserwacji.
State after conservation.

CONSERVATION OF A HISTORICAL PULPIT FROM THE PARISH CHURCH OF THE NATIVITY OF THE VIRGIN MARY IN OSTROŻANY

The author describes the conservation of a Baroque pulpit in the church of the Nativity of the Virgin Mary in Ostrożany. The monument, featuring the rarely encountered shape of a boat, is one of the few preserved objects of this sort in the region of Podlasie. The wooden, polychromed, gilded, and silvered pulpit was in a rather unsatisfactory state. Conservation was commenced in 2015 and its programme was based on, i.a. the documentation of stratigraphic studies available in the archive of the Podlasie Voivodeship Conservator of Historical Monuments in Białystok. The programme in question assumed the necessity of duplicating the current colours of the pulpit. In the course of removing the overpainting a discovery was made of the original layer painted directly on wood, which originally did not feature gilded and silvered fragments. Another finding was that of an inscription on the banner:

Malował Aleksandr Makow R: 1852. The ensuing situation resulted in a decision to modify the programme of future work, a step approved by a specially established conservation commission, which took into account the restoration of the original artistic-aesthetic value and hence resignation from the gilded and silvered fragments.

The present-day extremely lavish colour scheme of the boat-shaped pulpit, the sail, and all the details is an example of a return to the original conception, which inspired its authors. The discovered inscription is a significant source enhancing our knowledge about this mysterious historical monument.